

AN ANALYSIS OF MEHMET ZEKİ AKDAĞ'S POETRY

Selami ÇAKMAKCI¹

Abstract

Mehmet Zeki Akdağ, who published his first poem in 1947, has an adventure, lasting over fifty years, concerning writing poems. The poet, recognized as "Today's Karacaoğlan," has seven poetry books titled Kırkikindi, Dar Saat, Uzunhava, Önce Şiir Vardı, Yağmura Duran Bulut, Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı, and Gecenin Gözleri. The poet is nourished by folk poetry and folk culture in the poems predominated by themes like love, love of country and nation, Anatolia, love of homeland, and faith. The folk songs and Turkish are among the sources that inspire the poet who adores folk songs and Turkish. Akdağ also writes poems in the form of free verse while he uses syllabic meter mostly. Akdağ, who employs living Turkish in his poems, also draws attention because of his utilization from the possibilities of Turkish expressions.

In this study, the poems in his books titled Uzunhava and Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı were subjected to an analyze under two titles as love/affection and love of the country and the nation. Akdağ gives places to some of the poems in his poetry book titled Uzunhava, published in 1991, once again in his book titled Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı, published in 2002. Although the themes of love for the country and the nation remain at the forefront in his poems in poetry book titled Uzunhava, it is observed that the love/affection sense is mostly touched in the book titled Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı.

Akdağ presents an attitude that continually voices his love in his poems, where love and affection themes are predominated. While in these poems, which display the individual sensitivity of the poet, he seeks for "beautiful," in other words, saying, his national sensibility implies an ideological tone in his poems predominated by the love of the country and the nation.

Key Words: Love, affection, homeland, nation, ideal.

¹ Corresponding Author: Asst. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University Education Faculty, selamicak23@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-3350-0373

MEHMET ZEKİ AKDAĞ'IN ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selami ÇAKMAKCI²

Özet

İlk şiirini 1947 yılında yayınlayan Mehmet Zeki Akdağ'ın elli yılı aşkın bir şiir yazma serüveni vardır. "Günümüzün Karacaoğlan'ı" diye bilinen şair, Kırkikindi, Dar Saat, Uzunhava, Önce Şiir Vardı, Yağmura Duran Bulut, Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı ve Gecenin Gözleri olmak üzere yedi şiir kitabına sahiptir. Aşk, vatan ve millet sevgisi, Anadolu, memleket sevgisi ve inanç gibi temaların ağırlık kazandığı şiirlerinde halk şiiri ve halk kültüründen beslenir. Türküler ve Türkçe türkü ve Türkçe sevdalısı olan şairin ilham aldığı kaynaklar arasındadır. Akdağ, hece ölçüsünü daha çok kullanmakla beraber serbest tarz şiirler de yazar. Şiirlerinde yaşayan Türkçeyi kullanan Akdağ, Türkçenin ifade imkânlarından yararlanmasıyla da dikkat çeker.

Bu çalışmada Uzunhava ve Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı kitaplarındaki şiirler aşk/sevgi; vatan ve millet sevgisi olmak üzere iki başlık altında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Akdağ, 1991 yılında yayınladığı Uzunhava adlı şiir kitabındaki şiirlerin bazılarını 2002'de yayınladığı Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı kitabında yeniden yer verir. Uzunhava şiir kitabındaki şiirlerinde vatan ve millet sevgisi temaları ön planda olmasına karşın, Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı kitabında aşk/sevgi duygusunun daha çok işlendiği görülür. Akdağ, aşk ve sevgi temasının ağırlık kazandığı şiirlerinde sevgisini sürekli dillendiren bir tavır sergiler. Şairin, ferdi duyarlılığını taşıyan bu şiirlerinde "güzel" in yani söyleyişin peşinde olduğu görülürken vatan ve millet sevgisinin hakim olduğu şiirlerinde ise milli duyarlılığı ideolojik bir renge bürünür.

Anahtar Kelimeler: Aşk, sevgi, vatan, millet, ideal.

1. Giriş

28 Haziran 1929'da Karaman'ın Göktepe kasabasında doğan Mehmet Zeki Akdağ, 30 Ağustos 2018'de hayata veda eder. Ömrünü şiire adanmış olan Akdağ, sanatında izlediği yol itibarıyla Hisar grubu şairleri arasında kabul edilir. Bazı şiirlerini beş dizeli bentler üzerine kurması onun sanatının özellikleri arasındadır. İlk şiirlerinden itibaren hece ölçüsünü kullanmakla beraber serbest tarzda şiirler de yazar. Heceyi başarıyla kullanan şairin,

² Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, selamicak23@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-3350-0373

ancak bu ölçüyü kullandığı şiirlerinde gereken ahengi yakaladığı söylenemez.

Sanatını oluşturan temellere bakıldığında aşk/sevgi, vatan sevgisi, tabiat, Türkçe ve türküler onun şiirlerinin üzerinde yükseldiği sütunlardır. Milliyetçi ve Türkçü bir çizgisi olduğu görülen Mehmet Zeki Akdağ, ilk şiirlerinden itibaren vatan ve millet sevgisini şiirlerinin merkezine taşıyarak milli duyarlık sahibi olduğunu gösterir. Türkçülük ideolojisinin öne çıktığı şiirlerinde hamasî üslubu görmek mümkündür. Şiir yolcuğunda ihtiyaç duyduğu en önemli unsurun dil olduğunu düşünen Akdağ, Türkçenin bütün ifade zenginliklerini kullanır. T. S. Eliot, kendi dilini en iyi kullanabilen şairin büyük bir şair olduğunu söyler. (Eliot, 1981: 122). Anadolu insanın günlük yaşamında kullandığı “pılımız pırtımız”, “anamın sancısıyla zonkluyor gözüm”, “evlek”, “çorak” ve “koyak” gibi kelime ve ifadeler, Akdağ’ın şiirlerinde halkın diline yer verdiğinin göstergesidir. Şiir üzerine verdiği röportajların birinde; “bence şiir önce dil demek” (Yardım, 2015: 120) şeklinde bir ifadeyle şiirin bir dil işi olduğunu özetler. Türkçe sevdalısı şair, bu sevdasını Boşa Çığnemedim Yalan Dünyayı kitabında yer alan Vurgun Yedi Dilimiz (s. 132) şiirinde “Var mı Türkçem gibi kucak/Anamın göğsünden sıcak” dizelerinde dile getirir.

Akdağ’ın şiirlerinde güçlü olmamakla birlikte milli romantik duyuş tarzının izlerini de görmek mümkündür. Halk kültüründen ve halk şiirinden beslendiği görülen şair, bazı şiirlerinde taşlama örneklerine de yer verir. Şiirlerinde yaşayan Türkçeyi kullanmayı yeğler. “Şiirin ana suyunun kültür ve dil” (Yardım, 2015: 124) olduğunu düşünen Mehmet Zeki Akdağ’ın şiirleri, içinde bulunduğu toplumun değerlerine göre şekillenir. Türküler, Anadolu ve memleket şiirlerinin en büyük ilham kaynağıdır. Bu özelliğinin bir yansıması olarak türkü kavramına şiirlerinde çok yer verir. Uzunhava’daki Bir Dağ Köyünden Türküler, İnanç Türküsü, Turan Türküsü, Mutluluk Türküsü, Ölümsüz Türkü ile Boşa Çığnemedim Yalan Dünyayı kitabındaki; Türkülerimiz, Kahır Çeken Türküler, Bitmeyecek Sevda Türküleri, En Güzel Özleyiş Türküsü ve Kalaba Köyüne Türküler başlıklı şiirleri “türkü”lerle olan bağına ayna tutar. Bu şiirlerinde türkülerimizden bazı bölümlere de yer verir. Kültürel kimliğinizin bir parçası olan türküler onun sanatının biçimlendiği bir ifade alanı olduğu gibi bazen de milletin kolektif bilincinin sembolik ifadesine dönüşür.

1.Aşk/Sevgi

İnsan varoluşuna anlam veren duygulardan biri olan aşk/sevgi, dünyayı ve insanları bir arada tutar. Mehmet Zeki Akdağ'ın şiirlerinin asli temalarından biridir. Uzunhava'daki³ şiirlerinde sevgiliye serenat şeklinde metinlere yansıyan bu duygu, şairin romantik ve platonik planda yaşadığı bir duygudur. Bu kitapta aşk duygusunun hakim tema olarak işlendiği Usandım, Aslım Seni, Bu Şiir Sana Bebeğim, Dünyam, Hep, Dua Yağmuru, Klara, İlk Yazılan Şiir, Nasılsın?, Sana, Sarı Akşam, Sıladan Dönüş, Yorumsuz Düş, Yanımda Olduğun Zaman, Seni Seni ve Tükenmez Bir Heyecan adlı şiirler başlık itibariyle aşkı imler. Bu şiirler genellikle sevgiliye yapılan serenadı, ayrılığın verdiği hüznü ve umutsuzca bir bekleyişi dile getirir.

Akdağ, aşk ve sevgide sınır tanımayan bir şairdir. Aşkın sadece bir gençlik heyecanı olarak görülmesini yadsıyan şair, onun bir insanın her yaşta ve her koşulda yaşaması gereken bir duygu yumağı olduğunu düşünür. Şair, hangi yaşta olursa olsun insanların sevgi çağının geçmediğini düşünür. Ona göre gençlikte yaşanan bir aşkın külleri yıllar sonra yeniden alevlenebilir. Başlık itibariyle aşk çağrışımına sahip olduğu görülen Uzunhava'daki Yanımda Olduğun Zaman şiiri, merkezine bu duyguyu alan bir metindir. Aşkın verdiği sonsuzluk duygusunu yüreğinde hisseden şair, sevgilinin yanında olduğu zamanlarda kendisindeki bütün olumsuz duyguların kaybolduğunu düşünür. Birçok açıdan kendisini eksik ve çaresiz hisseden insan, aşk yoluyla çoğalmak ve tamamlanmak ister. Zira aşk bir tamamlanma halidir. "Bizler yaşamak için gerekli güce kendi içimizde sahip olamayız, bizler tek tek, bir bütünlüğün çok kötü dağılmış ve yaşamını tek başına desteklemekte yetersiz bırakılmış birer parçayız." (Sennett, 2013: 267). Aşk, şiirsel öznenin yaşama devam edebilmesi ve yaşamda bir denge oluşturabilmesi için sığındığı ilk limandır. Bu ölümlü dünyada ruhun bedenden daha üstün olduğunun bir kanıtı olan aşk, "bedenin kölesi" olmaktan kurtulmanın bir yoludur. Sevgilinin yanında olmanın verdiği heyecan ve neşe, şairin dünyasında bir bayram havası estirerek gönlünün bir "umman"a dönüşmesini sağlar. Çünkü "İnsanı başkaları için kendisini yok etmeye coşturan en gerçek mutluluk" (Toprak,

³ Uzunhava adlı eserle ilgili alıntılarda Öz Ofset Yayıncılık, 1991 baskısı esas alınmıştır.

2006: 131) olan aşk, cana can katan bir duygudur. Aşağıdaki dizelerde aşk, şair için bütün olumlu duyguların yeşermeye başladığı bir bahar mevsimi olarak algılanır:

“Biter sırrı düşüncenin
Dağılır hırs haset ve kin
Bir anın bin candır sen
Yanımda olduğun zaman

Köle zincirinden kurtulur
Senden huzur senle gurur
Mevsimler hep bahar olur
Yanımda olduğun zaman” (s. 72)

Görüldüğü gibi aşk, kaygıyla umut arasında hayalperest bir ruh halindeki öznenin olumsuz birçok duygu ve düşünceden uzaklaşması ve yaşama tutunması için gerekli bir duygudur. İnsanın içini ve dışını gülümseten aşk, kini, nefreti ve hasedi yok ederek yerini güzelliklere bırakır. Ancak aşk, sevne güzel duygular yaşattığı gibi ayrılık da bir o kadar ızdıraba sebep olur. Karacaoğlan'ın “Nicesinin gül benzini soldurdu.” dediği aşkın yaşattığı ayrılık acısı, bu metnin öznesini de perişan halde bırakmıştır. Şiirsel özne sevgilinin kendisinden uzaklaşmasıyla bütün güzelliklerin kendisini terk ettiğini ve dünyanın başına yıkıldığını hisseder. Aşk, ne kadar olumlu duygular içerse de bazen yaşattığı mutluluğun bedelini ödetir. Kısaca verdiklerini bazen fazlasıyla geri alır. Aşk “Hak'tan gelen bir ses” olarak gören şair, onu manevi bir çıkış yolu olarak kabul eder. Kierkegaard'a göre aşkın üçüncü evresi olan “etik evre” eğer evlilikle doğrulanırsa, aşk en üst evreye, dinsel evreye geçişi sağlayabilir. (Badiou-Truong, 2017: 22). Böylece Akdağ bazı şiirlerinde, bilinçli bir tercihle “fani”liğini bilen her insan gibi “ezelî” olan “aşk”ın peşine düşer.

Mehmet Zeki Akdağ, Uzunhava ve Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı⁴ kitaplarındaki aşk temalı şiirlerinde; genellikle sevda peşinde koşan ve kendisini aşka adayın bir insan konumundadır. Söz konusu şiirlerde “aşk,

⁴ Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı eserle ilgili alıntılarda Avcıol Basım Yayın, 2002 baskısı esas alınmıştır.

öznel yaşamın en acılı deneyimlerinden biri” (Badiou- Truong, 2017: 50) olarak mutluluktan çok ızdırap veren bir dünya olarak karşımızdadır. Bazen şairde aşkın verdiği ızdıraptan hoşlanan bir tavırla karşılaşmak da mümkündür. Şair, Uzunhava’daki Serenat şiirinde aşkın “Adem’den beri tatlı bir dert” olduğunu düşünür. Bu dert, sevgilinin ayrılığıyla birlikte ikiye katlanır. Üçlüklerle yazılan aşağıdaki şiirde, sevgiliye duyulan özlem, “mavi sabahlarda görülen düş” imgesiyle sezdirilir:

“Mavi sabahlarda görülen düşler,
Şu dal uçlarında gülen ötüşler,
İnan ki sensiz hiç beni sarmıyor..

Bu tatlı dert bizim Adem’den beri
Sensiz bu şarkıyı bu çiçekleri,
Kulağım duymuyor, gözüm görmüyor..

Bir yanda yokluğun çekilmez kahrı,
Bir yanda insafsız İstanbul şehri,
Ömrümü verdimde seni vermiyorum..” (s. 30)

Türk şiirine Batı dillerinden geçen “serenat”, Türk şiirinde de birçok şairin aşk denilen duygusal yaşantıyı ifade ederken kullandığı bir kelimedir. “Serenat, sevgiliye aşkı ilan etme biçimlerinden biridir. Aşk duygusunun belli bir atmosfer, mekân, zaman ve görüntü içinde sunuluş biçimidir. Bu da genellikle bir yaz akşamında mehtaplı bir gecede bahçesi ve duvarları güzel çiçeklerle, sarmaşıklarla süslü sevgilinin penceresinin önünde ona olan sevgi duygularını müzikal bir üslup içinde, romantik bir duyarlılıkla dile getirmedir.” (Çetin, 2010: 92). Akdağ’ın bu şiirinde de serenat, bir ızdırabı içermekle birlikte şairin her türlü haliyle kendini aşk içerisinde hissederek mutlu olmasının bir yolu olarak metne yansır. Şair, şiirlerinin genelinde bir aşk düşü kurmaktan bıkip usanmadan bahseder ancak bazen de bu düşünün gereksiz olduğunu kabul eder. Ona göre aşk “ezeli bir kaynak” olarak “gönüllere sığmayan” bir dünya olsa da sevenlerin “hayal

gücü"nden başka bir şey değildir. Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı şiir kitabındaki Yüreklere Sığmayacak adlı şiirinde aşkın anlamsız olduğunu şöyle dile getirir:

"Düşlerden imdat umandan
Umut yok ondan amandan
Aşk da silindi zamandan
Yaşanmaya değmeyecek" (s. 72)

Şair, aşkın yaşattığı olumsuz deneyimleri tabiattaki varlıklar yoluyla sezdirir. Şiirde "güneşin zincirlenmesi", "son bulutun çalınması" ve "yağmurun yağmaması" şairin aşk düşlerinin anlamsızlığının metne yansımalarıdır.

Akdağ'ın aşk temalı şiirlerinin temel özelliklerinden biri karşı cinse duyulan ilginin platonik seviyede olmasıdır. Bu şiirlerde ayrılık acısıyla yanan şairin; kendisinden uzaklaşan sevgilinin ardından deneyimlediği tek şey; yas, hayal kırıklığı, özlem ve buruk bir hüzdür. "Sevgi, yürekten yüreğe kurulan bir köprüdür." (Çetişli, 2012: 133). Akdağ da bu şiirlerinde ayrılığın verdiği ızdırabı gidermek için sevgiliyle yürekten yüreğe bir köprü kurmak iter. Ancak bu çabası çoğu zaman sonuçsuz kalır. Bu nedenle "o hem derttir, hem merhemdir. Hem yastır, hem neşedir. Hem anahtardır, hem kilittir. Hem zındandır hem hürriyettir." (Toprak, 2006: 115). Şair, Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı şiir kitabındaki Bitmeyecek Sevda Türküleri I adlı şiirinde "ilk mayamız" dediği aşkın hem gerçek hem de yalan olduğunu kabul eder. Ancak ona göre aşk yine de "büyülü" bir dünyadır:

"İlk mayamız aşktır bizim
Solduran da solan da aşk
Büyülü bir müjdedir bu
Gerçek de aşk yalan da aşk." (s. 90)

Mehmet Zeki Akdağ, aşkı bazen benzetmeler yoluyla şiirlerine taşır. Şair, Uzunhava'daki aşk temasının ağırlık bastığı şiirlerinde sevgiliyi, "bebek", "fincandaki fal", "çözülmemiş bilmece", "bol meyveli dal", "Allah'tan ilk öğrenilen hece", "aslı", "yürek yangının çırası", "umut yüklü dal", "püsküllü belâ", "hoyrat bir dağ türküsü", "sevincine meme veren beşik",

“uyku”, “yeşil yaprak” ve “yediveren gülü” gibi sıfatlarla niteler. Halk şiiri motiflerinin en bilinenlerinden Aslı ve Kerem ise onun Hep adlı şiirinde kendine yer bulur:

“Ben aşkın keremi sen aslı soyu,
Adaklar adadık mutluluk deyi,
Yeşile aş eren goncalar boyu,
Dallanı dallanı dallanırsın hep..” (s. 18)

Şairin Uzunhava kitabındaki aşk temalı şiirlerinde sevgiliden yakınma sebebi ayrılıktır. Şaire göre ayrılık “ateşten bir ok” olmuştur. Bu şiirlerinde sevgiliden ayrı olmanın verdiği karamsar ruh hali söz konusudur. Ancak ayrılığın sebepleri belli değildir. Sadece geçmişteki mutlu anların kayboluşunun hüznü vardır.

Akdağ’ın, aynı kitabındaki Tükenmez Aydınlık, Sana Getirdim, Nisan Sabahları, Kaybolan Mutluluk, Bahar ve Sen, Usandım, Tükenmez Bir Heyecan ve Serenat adlı şiirlerinde “sen” öznesiyle ifade ettiği sevgili, hep ayrılığından şikâyet edilen vefasız biridir. Bu şiirlerde “sen” öznesinin sürekli tekrarlanmasının anlatımda bir tek düzeliğe neden olduğu da görülür. Şairin Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı kitabında yer alan Böylesi Bir Sevda, Çok Uzakta Ama Yakın, Yorumsuz Düş, En Güzel Özleyiş Türküsü, Aşkın Adı, Bu Nasıl Hasret ki, Sancı, Görebilsem Bir Defa şiirlerimde ise baştan sona sevgiliye duyulan özlem, onun nazı, aşkın verdiği mutluluk ve heyecan hakimdir. Bu şiirlerde sevgili için; “ebedi sevincim göz pınarım”, “bahar gülüşlü”, “umut kuşu”, “düş bakışlı”, “yitik yüzlü”, “sarhoş arı” gibi nitelermelerde bulunan şair, sevgiliyi “yaratılan en güzel” kadın olarak algılar. Akdağ’ın aşk temalı şiirlerinin birçoğunda birkaç istisna hariç sevgili, klasik şiirdeki gibi güzelliği idealize edilmeyen bir sevgili olarak metinlere yansımıştır. Bazı şiirlerinde sevgilinin güzellik bakımından idealize edilmesi, klasik Türk şiirindeki sevgili motifinin bir yansımasıdır. Sevgilinin güzellik olarak idealize edilmesi Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı kitabındaki Cennet Çiçeğim şiirinde de “efsane” ve “düş” kelimelerinin çağrışımıyla gerçekleştirilmek istendiği anlaşılır:

“Kanadı unutan kuşsun sen

Yorumu yok bir düşün sen

Efsanelere eşsin sen

Hükmedersin ırağma" (s. 99)

Aşk, insan olmanın koşullarından biridir. Sanatın vazgeçilmez temalarından olan bu duygu, ilk insandan beri insanlığın ebedi mirasına dönüşmüştür. Onun ayrılığı dert, kavuşması ise mutluluk verir. Akdağ'ın şiirlerinde kendine çok yer bulan aşk, klasik Türk şiirindeki görünümüyle metinlere yansır. Hemen hemen bütün şairlerde olduğu gibi Akdağ da hayalde yarattığı sevgili aracılığıyla duygusal bir yaşantı oluşturarak şiirini kurmuştur. Hayalde var olan sevgiliye duyulan aşkın sadece platonik planda kaldığı ve hiçbir şekilde cinsellik boyutuna varmadığı görülür.

2.Milli Duyarlık: Vatan ve Millet Sevgisi

Hisar topluluğu şairleri milli duyarlık sahibi olduklarından şiirlerinde Anadolu ve Türklük motifleri ile aşk, memleket ve vatan sevgisi temalarını yerli bir duruşla işlemişlerdir. Akdağ da şiirlerinde söz konusu temaları öne çıkararak bir tavır sergiler. Mehmet Zeki Akdağ'ın vatan ve millet sevgisi temalı şiirlerinin temel özelliği yüreğinde hissettiklerini yazmasıdır. Yer yer hitabet üslubuna kayan şiirlerinde, "biz" duygusunu canlı tutma çabası hissedilir. Uzunhava kitabında yer alan Ülkümüz, İstanbul'un Fethi, İnanç Türküsü, Bir Madalya Merasimi, Bir Şehidin Mezarından Gelen Ses ve Dalga Dalga Bayrak Olmuş Sevincim başlıklı şiirlerinde açıkça hissedilen milli duyarlık; milliyetçi, yer yer Türkçü bir bakış ve vatan sevgisini de içerisine alan bir görüntü kazanır. Boşa Çığnemedim Yalan Dünyayı adlı kitabında da Elbet Bir Gün, Çanakkale Geçilir mi? ve Sevgili Sakin Öner'e başlıklı şiirler şairin milli duyarlığının yansımalarıyla oluşturulmuş metinlerdir.

Uzunhava'daki Dalga Dalga Bayrak Olmuş Sevincim şiirinde Türk milletinin mensubu olmanın verdiği gururu duyan bir şairle karşılaşılır. Şaire göre "adı büyük" ve "nefsi yüce" bu millet dünyadan hep korkusuzca yaşamış ve hiçbir zaman kimsenin boyunduruğu altına girmemiştir. Bayrağını da direklerden hiç indirmemiştir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu inanç dünyasının değerleriyle kısa sürede bütünleşmişlerdir. Bu bütünleşme aşağıdaki dizelerde şöyle dile getirilmektedir:

“Duyalıdan yana Hak bir

Ayet ayet tekbir tekbir

Vuslatında en az kırkibir” (s. 84)

Türklerin farklı bir inanç dairesine geçtiklerini imleyen bu dizeler, Tanrı denilen “yüce gerçeklik” (Koç, 2013: 44) ile kurulan sınırsız bağın, Türk milletinin hem kendisini ifade ederken hem de topluluk ruhuyla giriştiği eylemlerdeki özelliğini gösterir. Akdağ’ın bu şiirinde ilahî aşkın, Türk milletinin duygu dünyasının vazgeçilmezlerinden biri olduğu vurgulanır. Şiirde Mevlana, ilahî aşkın sembol kişilerinden biri olarak metne yansır. Mevlana, dünyevi arzuları bir yana bırakarak Allah’a ulaşmayı en büyük amaç olarak kabul eden düşüncenin sembolik kişisidir. Şair, “Asi gönlüm Mevlana’yla” dizesiyle kendisini manevi bir çatışmanın içinde bulanlara “ilahi aşk”ı bir yol olarak göstermek çabasındadır.

Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra “ümme” anlayışını da benimseyerek daha zengin bir kimlik kazanmışlardır. Türklerin İslamiyet’le kısa zamanda buluşması ve bu inanç dünyasının değerleriyle donanması, tarihi süreçte sorumluluğunun artmasıyla sonuçlanmıştır. “Kâfirle çatışmayı göze alan Müslümana Türk denir.” (Özel, 2013: 225) diyen İsmet Özel, Türklüğün tarih içinde “din ile milliyeti birleştiren bir millet” olduğunu vurgulayarak İslamiyet’in bayraktarlığını kimseye bırakmadığını vurgulamak ister. Türk milleti bu özelliğini Malazgirt’te, Yemen’de, Çanakkale’de bütün dünyaya ispat etmiştir. Onun bu düşüncesine Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı kitabındaki Sevgili Sakin Öner’e (s. 107-108) adlı şiirinde rastlamak mümkündür. Şiirde Dede Korkut, Edebali, Kayı Boyu, Mevlana, Malazgirt, Anadolu ve Alparslan gibi “hatırlama figürleri” ve hatırlama mekânlarına yer verilmesinin tek amacı geçmişle bugünü buluşturmadır. Mazideki Türk idealinin canlı kalması ve Türk milletinin eski gücüne yeniden kavuşması için şairin gözü hep yeni doğacak fatihlerdedir:

“Geçmişimiz, gelecekle buluşan

Töremiz var dertleri de bölüşen

Malazgirt’ten Konstantin’e ulaşan

Alparslan’ın sırlı yayısın Sakin.” (s. 108)

Türk milleti için en büyük değerlerden biri şehitliktir. Akdağ, vatan uğrunda can vermeyi bir gurur olarak görmelerini Uzunhava kitabındaki Bir Şehidin Mezarından Gelen Ses şiirinde dile getirir:

“Cenk var deyin doğrulup da dizilek,

Sır olmuşuk, vatan için çözülek

Kütüklere yine şehit yazılak

Bir gelincik için yine can verdik.

Toprağa emdiği kadar kan verdir...”(s. 82).

Görüldüğü gibi toprağın vatana dönüşmesinin ipuçlarını sezdirenen yukarıdaki dizeler, aynı zamanda Türk milletinin vatan toprağına bakışını dile getirmektedir. “Vatan topraktır. Toprağın vatanlaşmasında yapılan her şeyin, yaşanan bütün hatıraların büyük bir önemi vardır. Ancak bu şekilde her köşesine maddi-manevi hatıralar sinmiş bir toprak vatanlaşabilir. Vatan, o milletin üzerinde yaşamış olduğu maceranın, mazinin, yani tarihin şahidi olan topraktır. Vatan Türkler için mukaddestir. Onun uğrunda her şey göze alınır. Gerektiğinde can ve mal feda edilir.” (Şenler, 1997: 164). Bu nedenle vatan uğrunda can veren “Toprağa sarılarak yatan” şehitleri unutmamak gerekir. Şehitlerin rahat uyuması için yeni neslin sorumluluk alması gerektiğini düşünen Akdağ, Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı şiir kitabındaki Çanakkale Geçilir mi? adlı şiirinde Türk milletinin imkânsız başarıdığı yer olarak gördüğü Çanakkale’yi referans gösterir. Zaman ve mekân bağlamında vatan sevgisinin somutlaştığı Çanakkale, Türk milleti için “zincirin kırıldığı” yerdir:

“Zaferi çelikten dökene kadar

Ateşten denizi eyledik bahar

Haksızın Türklüğü yok etme kara

Defterin dürdüğü yer Çanakkale.

Top sesleri dualanır derinde

Kan çiçeği açtı dağın karında

İrkimin Malazgirt ovalarında

Yayını gerdiği yer Çanakkale.” (s. 114-115)

Yukarıdaki dizeleri Türk milletinin 1. Dünya Savaşı'ndaki var olma mücadelesinin birleştirici ve sembolik bir anlatısı olarak görmek mümkündür. Türk milletinin en büyük değerlerinden biri vatan uğrunda canını feda etmektir. Çanakkale Savaşı'nda her Türk ferdi yurdunu ve milletini yaşatmak için kendini feda etmiştir. Şiirdeki "Kan çiçeği açtı dağın karında" dizesi, Çanakkale Savaşı'ndaki iki yüz elli bin şehidin gençliğini vatan uğrunda feda edişini imler. Çanakkale, bu feda edişin ispatlandığı yerdir. Çanakkale Savaşı'nın bu destansı yönü türkülerimize de konu olmuştur. "Kolektif bilinç ve kitle ruhu(nu)" (Bon, 2014: 22) kendisinde taşıyan türküler, milletin her türlü inanç ve değerlerini yaşatarak varoluş mücadelesinin birer simgesi olurlar. "Çanakkale içinde vurdular beni" türküsü, bu varoluş mücadelesinde milleti önce ızdırapta, ardından da zaferde buluşturarak "kolektif bilincin ve kitle ruhunu'n yaşadığını gösterir. Bu anonim anlatının Çanakkale'nin "kültürel bellek mekânı"na dönüşmesinde pekiştirici bir rol üstlendiğini ve "geçmiş"i "şimdi"yle buluşturduğunu söylemek mümkündür.

Akdağ, yukarıda olduğu gibi Türk tarihindeki önemli olay ve şahsiyetlere milli duyarlıkla yaklaşır. O milli duyarlığı beslemenin yolu olarak "geçmiş"i görür. Geçmiş, şaire göre sadece bir olaylar dizisi değil, Jan Assmann'ın kavramsallaştırdığı şekliyle "kültürel bellek" yani "milli hafıza"dır. Şairin tarihi olay ve kişileri anmasının amacı geçmişi yeniden kurgulamak değil, "kültürel bellek"i canlı tutmak ve bu yolla geleceği güvence altına almaktır. Çünkü "geçmiş, bellekte olduğu gibi kalmaz. İlerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlenir." (Assmann, 2018: 50). Uzunhava adlı kitapta yer alan İstanbul'un Fethi adlı şiirde yüzey yapıda dile getirilen "fetih" olayı, şairin zaman ve mekân boyutuyla "kültürel bellek"i canlı tutma çabasından başka bir şey değildir. Jan Assmann'a göre, "her kişilik ve her tarihi olay bu belleğe girişiyle bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumun düşünceler sisteminin bir parçası haline gelir." (2018: 46). 1453'te İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmet bir "fetih" sembolüdür. Türk-İslam düşüncesinin en büyük ideallerinden biri olan ve Sultan Mehmet'in "tarih adam" olmasını sağlayan bu "fetih", bütün Türk – İslam dünyasının en çok gurur duyduğu olaylardan biridir. Şairin bu fetih olayını şiire taşımasının asıl amacı, Türk insanına ideallerini nasıl

başardığını göstermektir. İdealler insanı olduğu gibi toplumları da eyleme zorlar. İstanbul, tarih boyunca Türk ve Müslümanlar tarafından onlarca defa kuşatılmasına rağmen bu şehir fethedilememiştir. İstanbul'un fethi, Türk-İslam alemine büyük bir moral kaynağı olurken, Hristiyan alemi için de bozgun ve çöküşün başlangıcıdır:

"Meryem ana sırra kadem

Fatih artık tarih adam

Daha toplar patlamadan

Bin yıllık suru yıkıyor.

Boğaz akıyor korkudan

Alev böyle geçer sudan

Kafirlere dünya zindan

Göklerden huzur akıyor..."(s. 93)

Şiirde Hristiyan aleminin bozgunu "İsa gözyaşı döküyor" ve "Meryem Ana sırra kadem" dizelerinde kolaylıkla hissedilmektedir. Yine şiirde geçen "bayrak", "hücum borusu", "sille", "kelle", "burç", "top" ve "gülle" kelime ve kelime grupları Türk milletinin gücüne ve savaşçılığına göndermede bulunduğu gibi, "ata"ların idealini gerçekleştirirken kullandıkları nesnelere göndermede bulunur. İstanbul'un fethinde bir sembole dönüşen Ulubatlı Hasan da şiirde bayraklaşan bir insan olarak "hatırlama figürü" (Assmann, 2018: 46) konumundadır. Şiirdeki "dualar sırlıklam" imgesi fethin arkasındaki güçlerden birinin manevi büyükler olduğunu sezdirmektedir. Şair, Uzunhava'daki İnanç Türküsü (s. 92) adlı şiirinde "Dualar dal verdi kucak dolusu" dizesi fetihlerin arkasındaki bir başka gücün "ruh orduları" olduğunu sezdirmektedir.

Türkler İstanbul'un fethiyle yeni bir çağın açılmasını sağlamıştır. Bu fetih olayından sonra insanlır hangi ırk ve dinden olursa olsun birarada ve huzur içinde yaşamaya başlamışlardır. "Cihana gül sundu Türk'ün ulusu" dizesi, İstanbul'un fethiyle gelen barışa göndermede bulunmaktadır. Çünkü Türklüğün dünyadaki en büyük şanı ve soyunun en önemli özelliği fetihlerle gittiği her yere huzur götürmesidir. Şaire göre İslam'ın sancağını

elinde taşıyan Türkler, Türk-İslam davasının ateşini “bin yıllık” bir süre boyunca yakmaktadır.

Akdağ’ın aynı kitapta yer alan Terleme Dağlar, Dua, Evvel Zaman İçinde, Nerede ve Ülkümüz adlı şiirlerinde de Türk milletine mensubiyetin verdiği gururu metne taşıdığı görülür. Terleme Dağlar şiirinde bir “masal” olarak gördüğü Türk-İslam ülküsünün asırlık uykusundan uyanıp yeniden canlanmasını ister. Ona göre bu ideali canlandıracak kişi Fatih gibi liderlerdir:

“Asırlık uykular son bul
Düşler gecelerden taşı
Fatih’i bir daha ara İstanbul
Bir büyük aydınlığın
Sancısı yakınlaştı
Uzama gece uzama” (s. 146)

Aynı ideal Dua (s. 163) şiirinde de metnin hakim temasıdır. Türk milletinin sahip olduğu eski kudreti hatırlayan şair, Tanrı’dan “dağları yaracak kılınç” ve “ülkeleri fethedecek akıncılar”ı geri vermesini ister. İdil ırmağının yanına kurulan “otağ”ı hayal eden şair, Evvel Zaman İçinde (s. 164-165) şiirinde de yine Türk milleti ile özdeşleşen “fetih” düşüncesini metne taşır. Şairin bu düşüncesinde Türklerin “cihan hâkimiyeti mefkûresi”ne gönderme vardır. Akdağ, bu idealinin gerçekleşmesi için Nerede şiirinde de “Alpaslan’ın yollara düşmüş” olmasını ister ve Tuna boylarında gezen akıncıları hayal eder:

“Tarih geç ufkumdan geç dalga dalga
Destursuz akmazdı İdil’le Volga
Atlar köpük köpük, baş tolga tolga
Tuna’yı durduran soyum nerede?” (s. 170)

Yukarıdaki dizelerde şair, vatan ve millet sevgisini tarihi bir şahsiyet olan Alpaslan ve onun imlediği Malazgirt Savaşı aracılığıyla somut hale getirmek amacındadır. Akdağ, Ülkümüz adlı şiirde de “Türklük gergefinde” nakışlar işlemeye devam eder. “Türklük”ü “ülkü”den ibaret

olarak gören şair, bu ülkünün sahiplerini vatan için can vermeyi tek amaç kabul eden insanlar olduklarını metne taşır:

“Atla kılınçla mı her rüyan yavrum,
Şafak çoktan söktü kalk uyan yavrum.
Serhat türküsüyle uyuyan yavrum,
Türklüğün mayası hası olmalı..

Biziz oğlum fetihlerin piri de
Bir bakışta düşmanını eride
Kelle koltuğunda zafer geride
Böyle kutsal duygusu olmalı..” (s. 110)

Şair, Türk milletini idealize ettiği bazı metinlerinde, mazideki şan ve şöhretten uzak olmanın verdiği hüznünü yaşar. Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı şiir kitabındaki Ayrılık, Özlem Çeşmesi, Ballı Türkçem, Vurgun Yedi Dilimiz, Bakü'den Dünür Var Ceyhan'ımıza, Cumhuriyet Nedir Amca?, Mustafa Kemal Kim Amca? şiirleri ile Uzunhava'daki Sancı, Yitikler, Suçun Hepsi Bende Demek ve Neslimin Umudu gibi şiirlerinde ideallerimizi kaybetmenin suçlusu olarak günümüz neslini görür.

Akdağ, Uzunhava şiir kitabındaki şiirlerinin bazılarında ideolojik bakışın yansımalarını kapalı bir dile ihtiyaç duymadan anlatır. Bu şiirlerinden hareketle şairin Türkçü ideolojiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Turan Türküsü adlı şiirini bu düşünce ekseninde kaleme aldığı görülür. Ona göre on bin yıllık bir tarihe sahip olan Türkler, “tek ülkü” ve “tek aşk” olarak gördükleri Turan idealinden asla kopmamaktadırlar:

“Ülkümüz Turandır yönümüz turan
Aşkımız turandır kinimiz turan,
Eskimiz Turandır yenimiz turan,
Düşen yıldız Turan diye düşüyor,
Türk olanda mutlak Turan yaşıyor!” (Uzunhava, s. 105)

Şair, “Turan” sevdasıyla yanıp tutuşsa da Türk milletinin İslamiyet'in değerleriyle bütünleşmesinin de mutluluğunu yaşar. Şiirde geçen “Bin

şehit vermişim on dört yaşında” dizesi Türklerin İslamiyet’in asırlardır bayraktarlığını yaptığını imler. Çünkü Türkler, İslam dinindeki “cihad” anlayışını gerçekleştiren bir millettir. Cihad anlayışıyla gerçekleştirilen bu topraklardaki fetihler Türklerin asıl gücünü göstermiştir:

“Böyle and içmiştir nabzımın kanı

Bir vuruş Tur’udur bir vuruş Tan’ı”

Her belaya siper olmuş kalkanı,

Bir uğursuz sürü sarmış çevremi,

Bundan sonra Bozkurt yapsın bayramı” (Uzunhava, s.106)

Şair, metinde “şehitlik”, “Tur”, “Tan”, “on bin yıllık Altaylı”, “at” ve “bozkurt” gibi Türklük ile İslamiyet’in değer atfettiği unsurları bir araya getirerek Türklüğün İslamiyet’in değerleriyle bütünleştiğini göstermek ister. Şairin ideallerini süsleyen “Turan” her Türk’ün de en büyük idealidir. Ona göre dedesi tesbihini “Turan” diye çeker, anası ise “Turan” diye gözyaşı döker. “Kırım”, “Kafkas” ve “Altay” Türklerin Türkiye dışında yaşadığı sembol coğrafyalardır. Söz konusu coğrafyalar “Turan” idealini mekân bağlamında somutlaştıran ve sembolize eder. Şairin anasının “Turan” için döktüğü gözyaşı, Türklerin bu coğrafyada yaşadığı zorlukları imler. Şairdeki “Turan” idealini Uzunhava kitabındaki Elbet Yarın adlı şiirinde de görmek mümkündür. Şiirde “Türklük”, “Şark bülbülü” kelime grubuyla ifade edilirken başlıktaki “yarın” kelimesi de “Turan” düşüncesini imler. Bu ideal, Anadolu ile Orta Asya’yı birbirine bağlayan tren ile sembolize edilir:

“Göz yumar mı seni gören

Anayurdum olma viran

Ankara’dan kalkan tren

Altaylar’ı tutacaktır..” (, s. 86)

Uzunhava’daki Biz (s. 49) ve Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı kitabındaki Bizim (s. 14) adlı şiirlerde de aynı idealin izleri görülür. Şair iki şiirde “biz” ve “bizim” şiir başlıklarıyla sezdirmediği “büyük düş” idealini “ülke”, “toprak”, “düş”, “yürek” ve “tuğra” gibi kelimeleriyle daha açık bir şekilde dile getirmiş olur. Şairin asıl amacı bu unsurlarla kültürel belleğe, milli

kimliğe ve vatan sevgisine sembolik değer kazandırarak milli duyarlılığı beslemektir.

Her kimlik, değerlerinin korunması ve yaşatılması için bayramlara ihtiyaç duyar. Akdağ'ın, mesleğinin hatıralarını taşıdığı anlaşılan Uzunhava kitabındaki Bir Madalya Merasimi (s. 47), vatan sevgisini duyarak yazdığı şiirler arasındadır. Metinde bir bayrak etrafında toplanmış insanların tasvirinde asıl amaç vatan sevgisinin üstün bir değer olduğunu göstermektir. "Bayramlar ve ritüeller, düzenli tekrarları ile kimliği koruyan bilginin iletilmesi ve devredilmesi, böylece kültürel kimliğin yeniden üretimini üstlenirler. Ritüel tekrar, grubun zaman ve mekânsal birlikteliğini garanti eder." (Assmann, 2018: 65). Şiirde bir madalya "merasimi"nde bir araya gelmiş yaşlı, genç, kadın ve çocuk herkes gönderdeki bayrağa bakarak şehit olan askerlerin yetim kalan çocuklarına odaklansa da en sonunda gözler gönderdeki bayrakta birleşir. Uzunhava'daki Biz'de "tuğra", Yaşamak ve Ülkümüz adlı şiirlerde ise şafağın ve "cihanın süsü" olarak kabul edilen "bayrak" milli kimliği temsil eden ve "biz" duygusunu hatırlatan sembollerdir.

Şair, ilhamını Anadolu'dan aldığı şiirlerinde de vatan sevgisini işler. Ona göre "Her taşında Türk yazılı örenlerin diyarı" dediği Anadolu vatanın kendisidir. Burada "taş" toprağı simgeler. Her karış toprağı şehit kanlarıyla sulanmış Anadolu, vatan sevgisinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Kültürümüzün en zengin değerleri arsında sayılan türküler, Mehmet Zeki Akdağ'ın şiirlerinde sık yer verilen bir motif olarak dikkat çeker. O, türkülerini vatan ve millet sevgisinin bir parçası olarak metinlerine taşır. Türküler yeni doğan her Türk çocuğunun ninnisidir. Türk milletinin binlerce yıllık gelenek ve göreneğı, acısı, sevinci, neşesi, sevdası ve yası hep türkülerde kendine yer bulmuştur. Anadolu coğrafyasındaki insanların anlam dünyasında birçok değeri barındıran türküler aynı zamanda bir yurt görevi görür. Duygu yanı ağır basan bu sözlü kültür ürünleri Akdağ'ın şiirlerinde de milletin ikinci bir yurdu konumundadır. "Kültürel bellek" in en canlı tanığı olan türküler, değer aktarımı sağladığı için kültürel kopmanın önünde bir engeldir. Şair, Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı adlı kitabındaki Türkülerimiz adlı şiirinde türkülerle doğup büyüdüğünü bu nedenle türkülerle gömülmek istediğini söyler:

"Anacağım çağırıyor

Bir türküde demin beni

Türkülerle doğmuşum ben

Türkülerle gömün beni" (s. 97)

Şair, aynı kitaptaki Türkü Dilim Türkçem şiirinde ise "ses kaymağı" olarak nitelediği Türkçeyi "türkülerin dili" olarak kabul eder. "Yunus'tan beri tapulu malım" ve "nazlı gülüm" dediği Türkçe, şaire göre bizi koruyan en önemli kültür varlığıdır. Şair, bu kitaptaki Değerimiz Ne Acep adlı şiirinde de duyguların sesi olan türküleri, sesimizin terbiye edicisi, acı ve sevinçlerin ifadesi olarak görür:

"Dağlar süsülüyor ırmağın izi

Ses, söze verdik değerimizi

Türküler anlatır en iyi bizi

Hayatta türküsüz kalınır mı ki..." (s. 75)

Mehmet Zeki Akdağ, Uzunhava ve Boşa Çığnemedim Yalan Dünyayı kitaplarındaki şiirlerinde Türk milletinin korkusuzluğunu, kahramanlığını, savaşçılığını ve cesaretini işleyerek Anadolu'daki bin yıllık öykümüzün vatan ve millet sevgisi şeklinde bir türküye dönüştüğünü vurgulamak ister. Bu şiirlerinde Türk milletinin kutsal bildiği vatan ve bağımsızlık uğruna çekinmeden canını toprağa verdiğini, "Hak" bildiği yolda "cihad"lar yaptığını gururla anlatır.

Sonuç

Mehmet Zeki Akdağ elli yıldan fazla süren şiir yolcuğuna sahip bir şairdir. Türkçeye hâkim bir şair olan Akdağ, şiirini kurarken Türkçenin zenginliğinden fazlasıyla yararlandığı gibi halk şiirinin ve halk kültürünün imkânlarından da yararlanır. Bu nedenle ilk şiirlerinden itibaren halkın kullandığı kelimelerle yazar. Anadolu'nun bir türküler diyarı oluşuna nazire yaparcasına şiirlerinde türkü kelimesini ve bu kelimenin yer aldığı başlıkları çok kullanır.

Akdağ'ın Uzunhava ve Boşa Çığnemedim Yalan Dünyayı şiir kitaplarındaki metinlerinde ferdi duyarlığını aşk, milli duyarlığını ise vatan

ve millet sevgisi oluşturur. Aşk temalı şiirlerinde romantik ve platonik planda yaşanan bu duygu hiçbir şekilde maraziliğe varmaz. Çünkü o, aşkı uç noktalarda yaşayan biri değildir. Aşkla ilgili ifadelerinin zengin çağrışımlara sahip olduğu söylenemez. Bazı şiirlerinde ilahî aşkla beşeri aşkın birleştiği görülmekle beraber şairin asıl vurgulamak istediği beşeri aşktır. Akdağ'ın, ahenk bakımından zayıf olduğu görülen Uzunhava ve Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı kitaplarındaki aşk temalı şiirlerinde yalın Türkçeye aynı duyguları tekrar ettiği görülür.

Mehmet Zeki Akdağ behsedilen iki kitabındaki şiirlerinde görülen milli duyarlılığın kaynağında tarihi geçmişe duyulan özlem vardır. Bu şiirlerin bir özelliği de Türkçülük düşüncesini taşımasıdır. Akdağ, Türkçülük düşüncesinin, memleket ve Türkçe sevgisinin ağır bastığı şiirlerinde her zaman milli ve yerli bir tavır sergiler. Şiirlerinin arka planında hissedilen ideoloji, hiçbir zaman sloganik bir söyleme dönüşmez. Geçmiş, milli duyarlılığı beslemek için bir araç olarak kullanan şair, mazinin görkemli günlerini hatırlatarak geçmişle bugünü birbirine bağlamaya çalışır. Asıl amacı ise milli hafızayı canlı tutmaktır. Tarihi olay ve şahsiyetleri vatan ve millet sevgisinin bir parçası olarak görür. Şair, ideolojik eksende gelişen şiirlerinde Türk-İslam motiflerine de yer vererek yer yer milli romantik bir duyuş sergiler.

Kaynakça

- Akdağ, M. Z. (1991). Uzunhava. İstanbul: Öz Ofset Yayıncılık.
- Akdağ, M. Z. (2002). Boşa Çiğnemedim Yalan Dünyayı. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Assmann, J. (2018). Kültürel Bellek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Badiou, A.- Truong, N. (2017). Aşka Övgü (Çev.: Orçun Türkay). İstanbul: Can Yayınları.
- Bon, G. L. (2014). Kitleler Psikolojisi (Çev.: Hasan Can). Ankara: Tutku Yayınevi.
- Çetin, N. (2010). Şiir Tahlilleri 1. Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- Çetişli, İ. (2012). Cahit Külebi ve Şiiri. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliot, T. S. (1981). Kültür Üzerine Düşünceler (Çev.: Sevim Kantarcıoğlu). Ankara: Kültür ve

Turizm Bakanlığı Yayınları.

Koç, T. (2013). Din Dili. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özel, İ. (2013). Şiir Okuma Kılavuzu. İstanbul: Tiyo Yayıncılık.

Sennett, R. (2013). Gözün Vicdanı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şenler, Y. (1997). Kültür ve Edebiyata Dair Görüşleriyle Yahya Kemal. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Toprak, B. (2006). Din ve Sanat. Ankara: Hece Yayınları.

Yardım, M. N. (2015). Günümüzün Karacaoğlan'ı Mehmet Zeki Akdağ. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.